

7. Conquista mayského území

V situaci všeobecné decentralizace zasáhla mayskou společnost nejzásadnější změna v jejích dějinách – setkání s evropskými kolonizátory. Vzhledem k rozdrobenému politickému uspořádání byl proces dobývání (*conquista*) mayského území obtížný a zdoluhavý. Přestože Evropané s úspěchem využívali nepřátelství jednotlivých politických celků, elitních rodin a měst, Mayové byli uvyklí soustavným válkám, porážku v bitvě nevnímali osudově a i když se Španělům formálně podrobili, využívali každou příležitost k protiúderu. Protože horké a vlhké prostředí tropického pralesa nelákalo ke kolonizaci ani nenabízelo drahé kovy, většina Mayů se až do 18. století neocitla v situaci plného začlenění do koloniální společnosti.

S bělochy se ovšem setkali velmi brzy po jejich příchodu do Nového světa. V srpnu 1502, během své čtvrté a poslední objevitelské cesty, zakotvil Kryštof Kolumbus u ostrova Guanaja v Honduraském zálivu. Zajal tam posádku domorodé obchodní lodi, vydlabané z jediného kmene stromu, která vezla náklad bavlněných látek a oděvů, dřevěných zbraní s kamennými čepelemi, měděných seker a rolníček i kakaoových bobů. V následujících letech se pobřeží Střední Ameriky stalo cílem sporadických (a špatně zdokumentovaných) průzkumných výprav vypravovaných ze španělských základen v Karibské oblasti. Jejich cílem bylo nalézt ložiska zlata a také získat nové zdroje pracovní síly pro karibské ostrovy, jejichž domorodá populace prudce poklesla v důsledku drastických metod kolonizace a epidemií evropských chorob.

Roku 1511 se na pobřeží Yucatánu zachránila posádka španělské lodi, která ztroskotala u Jamajky. Většinu námořníků Mayové obětovali, v zajetí ale přežili klerik Gerónimo de

68

Aguilar a námořník, který se snad jmenoval Gonzalo Guerrero (v pramenech se objevuje i pod jmény Morales nebo Azorá). Zatímco Aguilar se později připojil k výpravě Hernána Cortése a během tažení proti aztécké říši působil jako tlumočník, jeho společník se integroval do mayské společnosti, oženil se s příslušnicí jednoho z elitních yucatánských rodů a na straně Indiánů se později dokonce zapojil do bojů proti Španělům.

Až v roce 1517 výprava pod vedením Francisca Hernándeze de Córdoba přistála u ostrova nedaleko severního pobřeží Yucatánu. Její účastník a pozdější kronikář dobytí aztécké říše Bernal Díaz del Castillo uvedl, že „*tato země nebyla dosud nikdy objevena a nikdo o ní neměl tušení*.“ Zaznamenal také několik zajímavostí o mayských obyvatelích „*kráje Hiucata*“, jehož název odvozoval od výrazu *yuca*, tedy od názvu místní hlízovité rostliny. Zaujaly ho domy z kamene a další známky kultury pokročilejší, než jakou se vyznačovali obyvatelé karibských ostrovů. „*Když jsme to viděli, to zlato a ty kamenné stavby, byli jsme velice spokojeni, že jsme takovou zemi objevili. Tito Indiáni měli na sobě bavlenné košilky... a ohanbí měli zakryté úzkými šátky, a my jsme je pokládali za lidi rozumnější než Indiáni z Kuby, protože ti chodí s ohanbím nezakrytým*.“ Díaz si všiml i domorodých svatyní. „*Na zdech bylo vyobrazeno mnoho velkých hadů a jiné ošklivé modly, vedle stálo cosi jako oltář, plný kapek krve, a na druhé straně od model měli jakési znamení kříže*.“ (překlad L. Kult) Uvnitř jednoho z chrámů našli Španělé „*mnoho vyobrazení žen*“, patrně bohyně Ix Chel. Proto místo nazvali „*Ženským ostrovem*“ (Isla Mujeres).

Indiáni se k nim od počátku chovali s nedůvěrou. Několikrát se Córdobovu výpravu pokusili napadnout ze zálohy. K šarvátkám docházelo i poté, co se běloši vydali podél

69

yucatánského pobřeží k jihozápadu. Sám Córdoba podlehl zraněním, která utrpěl v bitvě v zátoce Campeche, a jeho vojáci se museli stáhnout. Již následujícího roku však k pobřeží zamířila výprava pod velením Juana de Grijalva. Ten se neúspěšně pokusil Yucatán obeplout, neboť jej pokládá za ostrov. Cestou navštívil Tulum, „*město tak veliké, že ani Sevilla by se nezdála významnější a lepší*“.

Zprávy o bohatých městech na pevnině podnítily guvernéra Kubu Diega Velázqueze k zorganizování další dobovací expedice. Velením pověřil Hernána Cortése, když jej ale chtěl na poslední chvíli této funkce zbavit, Cortés předčasně odjel bez jeho svolení. Přistál u ostrova Cozumel u východního pobřeží Yucatánu a nechal zde zničit „*modly*“ v domorodých chrámech; v jednom z nich pak vztýčil kříž. Nicméně po tomto v očích domorodců nepochybně brutálním kroku se Cortés snažil navázat s obyvateli Cozumelu přátelské vztahy a podařilo se mu uzavřít oficiální spojení s místním vládcem Naumem Patem. Na několik příštích let se Cozumel stal základnou pro španělské pronikání na pevninu. Cortés se ale nakonec rozhodl vydat na západ, neboť mu jeho domorodí informátoři barvitě vyličili moc a bohatství aztécké říše. Již v této době postihly Maye epidemie evropských chorob – průvodní jev španělské přítomnosti ve všech částech Nového světa. Předpokládá se, že do poloviny 15. století, tedy za necelá čtyři desetiletí, klesl počet domorodců na Yucatánu na čtvrtinu.

První skutečný úder evropské *conquisty* nakonec nedopadl na mayské obyvatele Yucatánu, ale na guatemalské nížiny, kam již počátkem dvacátých let 16. století dorazili aztéckí poslové s varováním před neznámými cizinci. Klíčovými politickými celky zde byla zneprátená království Quichéu (jejich hlavní středisko bylo v Utatlánu) a Cakchiquelů. 70

Během 15. století si Quichéové podrobili většinu dnešní Guatemaly, na začátku století šestnáctého se ale Cakchiquelové proti jejich ambicím postavili.

Poté, co se dověděli o pádu aztécké říše, poslali Cakchiquelové k jejímu dobyvateli Cortésovi vyslance s ubezpečením o svém přátelství. Tím ovšem připomněli existenci „*země Maiam*“ a jejího předpokládaného bohatství. Také Aztékové poslali Španělům zprávu o jižních územích, zdrojích ceněných komodit, jako bylo kakao a červené barvivo košenila (*cochinilla*). Již roku 1524 vyslal Cortés na jih výpravu pod vedením Pedra de Alvarada, doprovázenou početnými oddíly aztéckých bojovníků, a o dva roky později se na mayské území vydal sám. Dospěl po pevnině až do dnešní Guatemaly a Hondurasu, cestou ale utrpěl značné ztráty. Zato Alvarado dosáhl významných úspěchů. Obratně využil rozporů mezi Cakchiquely a Quichéy a přestože byl v několika bitvách poražen, jeho vytrvalost nakonec slavila úspěch. Jen v hornatých částech Guatemaly si mayské skupiny (například Uspantekové nebo Kekchiové) udržely nezávislost až do 17. století.

Alvaradův postup se vyznačoval růzností a demonstrativní, zastrašující brutalitou, k níž patřily veřejné popravy mayských vůdců, plošné ničení měst a zemědělských polí a mučení zajatých „*vzbouřenců*“. Text známý jako *Letopisy Cakchiquelů* zaznamenává hlavní zájem Španělů. „*Byly vypsaný strašlivé poplatky... Čtyři sta mužů a čtyři sta žen [bylo předáno] na rýžování zlata.*“ (překlad I. Slavík) V roce 1524 založil Alvarado na místě cackchiquelského sídla Iximiché město Santiago de Guatemala, centrum provincie stejného jména. Později ovšem muselo být dvakrát přebudováno poté, co je opakovaně srovnalo se zemí zemětřesení. Již o dva roky později provincii ohrozilo povstání, v němž hráli

hlavní roli Cakchiquelové. Spojenectví se Španěly očividně nepřineslo výhody, v něž doufali. Povstání skončilo neúspěchem a dalším utužením moci bělochů.

Ve stejné době si Španělé podrobili Chiapas. V roce 1528 založil *conquistador* Diego de Mazatiegos město Ciudad Real, dnešní San Cristóbal de las Casas, které se stalo politickým a obchodním centrem španělského osídlení v oblasti. (Administrativně byl Chiapas přičleněn ke Guatemale a spolu s ní pak k nejvyšší správní jednotce, místokrálovství Nové Španělsko, které zahrnovalo celé dnešní Mexiko a Střední Ameriku i s přilehlými karibskými ostrovy.) Zato byly málo úspěšné snahy proniknout do lakandonského území, přestože Španělé využívali Mayů z Chiapasu jako průvodců a spojenců. Teprve v roce 1695 dobyli hlavní středisko v regionu, Sac Bahlán; jeho obyvatelé se ale stáhli do pralesa a zde dál vzdorovali.

Zatímco *conquista* jižních mayských regionů trvala jen několik let, podrobení yucatánských Mayů se protáhlo na mnoho desetiletí. V letech 1527–1546 zde hráli hlavní úlohu dva muži: Francisco de Montejo a jeho stejnojmenný syn. Montejo starší byl veteránem Grijalvovy výpravy z roku 1518. Následujícího roku se vrátil na Yucatán s Cortésem a po dobytí Tenochtitlánu vedl poselstvo, které dopravilo ke španělskému dvoru kořist a zprávu o úspěšném tažení. Montejo si při té příležitosti zajistil oficiální pověření pro *conquistu* Yucatánu a v roce 1527 se 120 vojáků zahájil výboje, opět z ostrova Cozumel. Nicméně Montejo postrádal přiměřenou krutost a různé rozhodování Cortése nebo Alvarada i jejich schopnost manipulovat politickými aliancemi domorodců ve svůj prospěch. Na severovýchodním pobřeží se sice zmocnil několika měst, ale při výpadech do vnitrozemí ztratil polovinu vojáků.

72

Proto přesunul své základny na západ. U Xilcinga založil první španělské město na Yucatánu, Salamanku, a o něco severněji Campeche. Odtud se bezvýsledně pokoušel rozšířit své državy na celý poloostrov. Někteří z místních panovníků se sice zpočátku podrobili, Montejuv syn dokonce nakrátko obsadil Chichén Itzá – ovšem v této době již z velké části opuštěné – ale brzy byl donucen ustoupit. I jinde se Mayové bouřili a pobíjeli španělské posádky, jakmile hlavní vojsko odtáhlo; nebo se jednoduše stáhli hlouběji do vnitrozemí. Pro Španěly byl život na Yucatánu každodenním bojem s domorodci i s přírodou. „V těchto krajích není jediná řeka, třebaže tu jsou jezero,“ psal Montejo, „a hory jsou holá skála, suché a bezvodé. Celá země je pokryta hustým podrostem a je tak kamenitá, že tu není ani čtverčí stopa půdy. Nebylo objeveno žádné zlato a není tu ani nic jiného, z čeho by mohl být prospěch. Obyvatelé ve všech dosud objevených zemích jsou ti nejzpuštější a nejproradnější lidé, kteří ještě nikdy nezabili křesťana jinak než zdeřehně a kteří nikdy nevedli válku jinak než úskočně.“ (překlad J. Mandák)

Mayové bránili své vesnice, dokud mohli, a pak spálili domy i kukuřičná pole, aby minimalizovali zisk nepřitele.

Po patnácti letech úsilí se zdálo, že snaha podrobit si Yucatán je navždy odsouzena k neúspěchu; ale v roce 1540 obnovil proces dobývání Montejo mladší. Mayští panovníci, demoralizovaní nemocemi a hladomory, se postupně podrobili španělské vytrvalosti. Roku 1542 se symbolickým aktem, který měl vyhlásit podrobení Mayů – byť v této době zdaleka ne dokončené – stalo založení osady Mérida, budoucího centra provincie Yucatán, na troskách mayského města Tihó. V roce 1546 v Maní, do té doby nejmocnějším mayským království severozápadní části poloostrova, odpřisáhl panovník Tutul Xiu věrnost Španělům a veřejně přijal křesťanství. Po něm následovalo mnoho dalších.

73

V roce 1546 sice zachvátilo východní a střední Yucatán mohutné povstání. Španělé je však brutálně rozdrtili a formálně se ujali vlády nad celým poloostrovem. Misionáři, kteří přicházeli ve společnosti *conquistadorů*, hromadně křtili obyvatele mayských osad a také oni prohlašovali dobytí za dokončené. Fakticky ovšem Španělé drželi jen severozápadní třetinu poloostrova. Vnitrozemí zůstávalo mimo jejich kontrolu jako ohnisko latentního odporu. Pobreží se mimo to stalo brzy vyhledávaným cílem francouzských a nizozemských pirátů, proto se Španělé museli stáhnout několik mil od moře. Spolu s nimi byli k přesídlení donuceni i Mayové.

V zásadě hranice mezi podrobeným a nepodrobeným územím na koloniálním Yucatánu kopírovala dnešní hranici mezi státy Yucatán a Quintana Roo. Na dobytém území existovala vedle Méridy jen tři větší města – Campeche u pobřeží Mexického zálivu, Valladolid přibližně uprostřed a na východě odlehlá základna Salamanca de Bacalar. Na celém Yucatánu žilo jen 1500 Španělů. Mnohem početnější byly oddíly mexických Indiánů, kteří nesli hlavní břemeno bojů a obývali zvláštní čtvrti v koloniálních městech. Později se ovšem biologicky i kulturně mísili s Mayi. Jejich potomci si přesto zachovali privilegium, které je osvobozovalo z placení dávek španělské koruně jako odměnu za účast na *conquistě*.

Ve vnitrozemí Yucatánu a Guatemaly, jižně od Puucké pahorkatiny, Španělům odolávala početná skupina, Itzové. Centrum jejich nezávislého území („království“) se v koloniální době ustavilo u jezera Petén Itzá v dnešní severní Guatemale, kde již v předkolumbovské době existovala řada větších i menších osad. Mezi nimi vynikal Tayasal na ostrově uprostřed jezera. Místo se stalo vhodnou lokalitou pro konsolidaci indiánské moci, protože se nacházelo dost daleko od Méridy i od Santiaga, centra Guatemaly.

74

Cortés v roce 1525 putoval poblíž jezera Petén Itzá a s několika druhy se přeplavil na ostrov. Povšiml si hustého osídlení i toho, že vládci Tayasalu ovládali rozsáhlé oblasti na východě, v podstatě většinu dnešního Belize. Vládce Itzů, zvaný Kan Ek – „Had Hvězda“, takto ale byli nazýváni všichni vůdci po celé koloniální období, takže není jisté, zda šlo o jméno, nebo vladařský titul – pyšně hovořil o svých kakaových plantážích. Než Španělé pokračovali v cestě, zanechali na místě bible a další devocionálie, protože se Kan Ek údajně zavázal „vzdát se svých *model*“. Proslavená je historika o tom, že zde Cortés také zanechal svého nemocného koně spolu se šesti členy družiny. O jejich osudu není nic známo, ale mohli se stát pro Maye užitečnými zdroji poznatků o evropské kultuře a myšlení.

Více než století však další Španělé město nenavštívili, díky přílivu mayských uprchlíků z podrobených území i nelegálního, ale velmi čilému obchodu však do Peténu pronikaly evropské vlivy. Španělské koloniální úřady se nakonec naučily tento obchod nejen respektovat, ale i využívat. V seznamech povinných dávek odevzdávaných obyvateli Yucatánu tak například najdeme kakao, které se zde nepěstovalo. Mayové je získávali z Tayasalu výměnou za kovové nástroje nebo sůl z pánví podél yucatánského pobřeží. Ve městě a v jeho okolí se tedy mayská kultura poklasické doby, byť ve zjednodušené a militarizované podobě, mísila s evropskými podněty.

Až když se na konci 16. století začali kolonisté ve větším počtu usazovat na východě u Salamanky de Bacalar, zahájili františkáni budování misijních stanic a pokusili se proniknout do Tayasalu. Uvědomovali si, že dokud bude tato lokalita přetrvávat jako symbol mayské nezávislosti, je obrát

75

V letech 1618/19 a znovu v roce 1695 proto legendární město navštívili. V jednom z místních chrámů boha deště Chaka Cortésova koně, uctívanou jako podobu boha deště Chaka. Příznačné ale bylo, že se františkáni pokoušeli oslovit Maye prostřednictvím jejich vlastní kultury – konkrétně s využitím kalendářních proroctví. Jejich christianizační snahy však skončily stejným neúspěchem jako snahy o vojenské podrobení Itzů.

Teprve v roce 1697 Tayasal zničil soustředěný útok vojsk povolanych z Campeche. Španělé se však brzy museli stáhnout, neboť bez podrobené indiánské populace, která by zajišťovala jejich výživu, nemohli tento region trvale ovládnout. I když Tayasal nebyl obnoven, většina Itzů se prostě přesunula hlouběji do vnitrozemí. Podle některých badatelů právě byli tito uprchlíci z Tayasalu předky Lacandonů. Yucatán tak dál zůstával rozdělen na podrobené a nepodrobené území, *tierra de paz* a *tierra de guerra*. A také v oblastech, které se formálně ocitly pod španělskou nadvládou opákaně docházelo k povstáním.

V boji proti kolonizačnímu tlaku byl nejsilnější zbraní mayských rolníků jejich prostý životní styl. Španělští úředníci si stěžovali, že Mayové záměrně neusilují o zvýšení svého životního standardu, aby se v případě potřeby nemuseli při útěku zatěžovat pozemskými statky. Mayové se stěhovali s lehkostí, která Evropany šokovala a archeologům dnes znemožňuje přesně zmapovat předkolumbovské i koloniální sídelní struktury. Stejně obdivuhodná byla schopnost Mayů vytvářet nové komunitní vazby. Jestliže společně odešlo více obyvatel jedné osady, mohla se původní komunita obnovit; ale stejně snadno se nové příchozí začlenili do osad již existujících. I příslušníci různých mayských kmenů dokázali vytvořit nové společenství. Přestože mluvili různými jazyky,

byli schopni si navzájem porozumět a přizpůsobit svůj život nové situaci.

Uprchlíci na východě Yucatánu mohli navíc využít dalšího faktoru, který zkomplikoval vzájemné vztahy Španělů a Indiánů ve Střední Americe – anglické kolonizace. Už v 16. století se angličtí piráti uchýlili na antilských ostrovech. Vedle útoků na španělské lodě převážející mexické a peruánské stříbro do Evropy se věnovali i podloudnému obchodu. Budovali si proto i základny na středoamerickém pobřeží, mimo jiné i v Belize. Zde pak začali kácet stromy, především mahagon, oceňovaný evropskými řezbáři a loďaři pro svou tvrdost a odolnost. Angličané z Belize dodávali yucatánským Mayům zbraně a střelivo a všemožně je podporovali v jejich snahách o destabilizaci španělského koloniálního systému. *Conquista* proto v tomto regionu nebyla plně dokončena ani v 19. století.